

БАЗОВА СИСТЕМА ВПРАВ ІЗ ФОРМУВАННЯ ДИСКУРСИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Оксана Кучерява

Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського

У статті теоретично обґрунтовано і конкретизовано базову систему вправ з формування дискурсивної компетенції студентів-словесників.

Ключові слова: навчання рідної мови, дискурсивна компетенція, інформаційно-рецептивні, аналітичні, реконструктивні, конструктивні вправи.

Функціонування поняття „дискурс” поряд із поняттям „текст”, виділення дискурсивного компонента в складі комунікативної компетенції, а також потреба впроваджувати комунікативно-діяльнісний підхід до навчання рідної мови зумовлюють необхідність розробляти методичне забезпечення з метою формувати дискурсивну компетенцію у студентів філологічних факультетів ВНЗ, тобто систему вправ, яка б на основі використання досягнень дискурсивної лінгвістики і особливостей роботи з писемним дискурсом забезпечила формування вмінь будувати і сприймати цілісні дискурси різних типів з урахуванням специфіки їхньої семантико-прагматичної організації на макро- і мікрорівнях і взаємозв'язку лінгвістичних та екстралінгвістичних компонентів для досягнення комунікативного наміру в межах певної ситуації спілкування.

Систему вправ з розвитку комунікативних умінь і навичок в усному мовленні при вивченні іноземної мови широко представлено в працях таких відомих лінгводидактів, як Н.І. Гез, Д.І. Ізаренков, Є.І. Пассов, В.Л. Скалкін та інших. У методиці викладання рідної мови також відомі численні класифікації вправ із формування комунікативних умінь і навичок, подані як у дисертаціях, так і в методичних посібниках (О.М. Біляєв, Л.О. Варзацька, Н.М. Веніг, Н.О. Іпполітова, О.Ю. Купалова, Г. Лещенко, С.А. Омельчук, Є.Я. Палихата, Л.С. Шевцова та ін.). Особливу увагу привертає узагальнена типологія вправ з розвитку зв'язного мовлення, яку розглянула О.Ю. Купалова в підручнику „Методика розвитку мовлення на уроках російської мови” [3]. Підґрунтя її становлять такі основні способи діяльності учнів, як аналіз, перебудова мовного матеріалу і створення висловлювань, саме її можна взяти до уваги в роботі над розвитком дискурсивної компетенції. Але, як наголошує М.Т. Баранов, „види вправ щільно пов'язані з типами і видами вмінь”, на відпрацювання яких вони спрямовані, тому „не кожному вправу можна використати для формування того чи іншого вміння” [1: 36]. Специфіку роботи над розвитком дискурсивної компетенції зумовлюють уміння, які визначають її підвалини, а саме: уміння виділяти лінгвістичні та екстралінгвістичні параметри дискурсу, встановлювати й усвідомлювати взаємозв'язок мовних засобів з екстралінгвістичними аспектами комунікації; розпізнавати і вживати ключові маркери

різних типів дискурсів; будувати цілісні дискурси з урахуванням екстралінгвістичних параметрів ситуації та особливостей їхньої семантико-прагматичної і граматичної організації. Формування дискурсивних умінь забезпечує організація роботи у двох напрямках: 1) засвоєння концептуальних положень теорії дискурсу і опанування прийомів дискурсивного аналізу тексту і 2) засвоєння мовностилістичних характеристик типологічних форм дискурсу.

Враховуючи вищесказане, ми поставили за *мету* конкретизувати і обґрунтувати базову систему вправ з формування дискурсивної компетенції у студентів філологічних факультетів ВНЗ. Для досягнення мети окреслили такі *завдання*: 1) визначити теоретичні положення і критерії класифікації вправ і 2) описати комплекс вправ з формування дискурсивної компетенції студентів-словесників.

В основу наукової розробки про формування дискурсивної компетенції покладено сучасну теорію дискурсу, звернення до якої забезпечує створення навчальних мовленнєвих ситуацій, які розкривають прагматичний бік використання мови, можливість перенесення уваги на аналіз позамовних факторів, які відіграють важливу роль у процесі комунікації, а також організацію процесу навчання мови як мовленнєвої діяльності.

Зміст роботи з формування дискурсивної компетенції передбачає опанування основ теорії дискурсу і тексту та розвиток дискурсивних умінь. Практичний бік вирішення проблеми розв'язується за допомогою системи вправ. Розробляючи базову систему вправ, ми спирались на такі теоретичні положення:

1. Відповідність умінням, які становлять основу дискурсивної компетенції.

Кожна група вмінь, які було перераховано вище, формується певним типом вправ.

2. Поступове ускладнення завдань.

Комплекс вправ будується в напрямі від виконавчої до творчої діяльності, тобто спирається на особливості репродуктивного і продуктивного видів діяльності. У процесі репродуктивної діяльності студенти закріплюють базові положення теорії дискурсу і окремі операції дискурсивної діяльності. Проміжною ланкою виступають реконструктивні завдання, пов'язані з комбінуванням раніше отриманих знань і вмінь. Вони передбачають закріплення мовностилістичних особливостей типологічних форм дискурсу на основі елементарних операцій з дискурсивними явищами, закладаючи підґрунтя для переходу до творчої роботи. Продуктивна діяльність відрізняється створенням умов для творчого застосування набутих знань і вмінь у мовленнєвій практиці і сприяє активізації дискурсивної діяльності.

3. Взаємозв'язок розвитку мовлення з розвитком мислення.

В основу вправ покладено логіко-пізнавальні прийоми аналізу, синтезу, класифікації, узагальнення, порівняння та ін., які, по-перше, дозволяють розкрити характер дискурсивної діяльності, корелятивні зв'язки лінгвістичного та екстралінгвістичного змісту і, по-друге, як зазначає М.І. Пентилюк відносно роботи над зв'язним мовленням, „визначають діяльність з продукування (складання) кожної структурної частини висловлювання” [2: 154]. Вправи передбачають застосування таких логіко-пізнавальних прийомів, які б сприяли успішному осмисленню зв'язків і відношень у дискурсивних явищах і закріпленню операцій дискурсивної діяльності.

4. Опора на текст та екстралінгвістичний контекст під час вивчення дискурсивних явищ і типологічних форм дискурсу.

Система вправ охоплює всебічне вивчення дискурсу як результату (власне лінгвістичний аспект) і процесу (лінгвокогнітивний, прагматичний, контекстуальний та інші аспекти) мовленнєво-мисленнєвої діяльності, що зумовлює вибір відповідного дидактичного матеріалу. У центрі кожної вправи перебуває текст. Розглядаючи інші аспекти дискурсу, зауважимо, що текст щільно пов'язаний з екстралінгвістичним контекстом, що дозволяє реалізувати функціонально-ситуативний підхід у доборі вправ як при аналізі мовних явищ з позиції впливу на них дискурсивних факторів, так і при вивченні мовностилістичної характеристики різних типів дискурсів.

Вправи було класифіковано за характером виконаних операцій, спрямованих на формування вмінь, які становлять основу дискурсивної компетенції. Розглянемо детально комплекс вправ.

І. Інформаційно-рецептивні вправи.

Головна функція інформаційно-рецептивних вправ – засвоєння, осмислення і систематизація знань теоретичного матеріалу. Інформаційно-рецептивні вправи спрямовані на поглиблення і розширення знань студентів з дискурсивної лінгвістики, вони ґрунтуються на роботі з теоретичним матеріалом, тому передбачають формування наукових уявлень і уточнення наукових понять і є природним продовженням вивчення і дослідження дискурсивних явищ на практичних заняттях. Наведемо приклади.

Вправа 1. Ознайомтесь із поданими визначеннями дискурсу. Які з них є формальними, а які – функціональними? Які з визначень можна об'єднати, виділивши спільні критерії характеристики дискурсу?

Дискурс – зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами (Н.Д. Арутюнова).

Дискурс – сукупність речень із замкнутою системою взаємозв'язків, або текст, який складається з комунікативних одиниць мови, поєднаних неперервним смисловим зв'язком (М.В. Сосаре).

Дискурс – також текст, але такий, що складається з комунікативних одиниць мови – речень та їх об'єднань у більшій єдності, які перебувають у неперервному смислового зв'язку, що дозволяє сприймати його як цілісне утворення (В. Г. Борботько).

Дискурс – текст разом з умовами його творення й сприймання, динамічний контекст культури, в якому здійснюється прочитання тексту та його вплив на свідомість читача (Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів).

Вправа 2. Які аспекти дискурсу (лінгвістичні, екстралінгвістичні, семантичні, когнітивні) відображені в образних висловлюваннях? Розкрийте їх сутність.

Дискурс – це мовлення, „занурене в життя” (Н.Д. Арутюнова).

Дискурс за допомогою повідомлення за допомогою тексту (*Discourse by means of message by means of text*) (Дж. Ліч).

Дискурс – це, образно кажучи, життя тексту в нашій свідомості (накладання інформації, яку ми отримуємо з цього тексту, і нашого знання про обставини, спонуки його породження на ментально-чуттєве інформаційне поле нашого індивідуального „Я”) (К.С. Серажим).

II. Аналітичні вправи.

Головна функція аналітичних вправ – відтворення отриманих знань, осмислення зв'язків і відношень у дискурсивних явищах, відпрацювання і закріплення окремих операцій дискурсивної діяльності. Аналітичні вправи спрямовані на формування вмінь виділяти лінгвістичні та екстралінгвістичні параметри дискурсу, встановлювати й усвідомлювати взаємозв'язок мовних засобів з екстралінгвістичними компонентами текстової комунікації, аналізувати різні аспекти дискурсивної діяльності. За допомогою аналітичних вправ організують роботу зі структурою дискурсу, його граматичною та семантико-прагматичною організацією, вивчення лексичних і граматичних явищ з позиції впливу на них дискурсивних факторів. З-поміж цього типу вправ виокремлюємо такі різновиди:

1. Виділення і характеристика дискурсивних явищ. В основі таких вправ лежать завдання типу: „Опишіть...”, „Виділіть і охарактеризуйте...”, „Визначте...”, „Знайдіть і обґрунтуйте...”. Наприклад:

Вправа 3. Розкрийте зміст і роль категорії дискретності в казці М. Коцюбинського „Хо” (частина 1) на прагматичному і семантичному рівнях (тема „Грамматика дискурсу”).

Вправа 4. Виконайте лексичний аналіз поеми О. Олесея „На зелених горах” (I частина 1, 2). Опишіть пресупозиції, пов'язані з адекватним осмисленням лексико-семантичних засобів вираження авторського задуму (тема „Семантика дискурсу”).

Вправа 5. За допомогою яких мовностилістичних засобів передається комунікативний намір автора? (Тема „Прагматика дискурсу”).

В цьому розділі я оповідаю про невеликий подвиг...

— *А чий? Ви подумайте!... Зима, фуґа, буруни, іще буруни... Потяг, залізниця, й рейки, рейки в степ.*

На Кубань! На Кубань! На Кубань! Довго паровик борсається в депо: і тут – у депо, і там – у депо...

І тихо в мовчанці стоять снігові станції: може, знову ми будемо бігати сюди розгублені, з запаленими очима, а за холодними станційними будинками завиють вовки на журний холодний семафор.

Але сьогодні ми їдемо на Кубань, бо віримо в свої запалені очі.

— *Товаришу Жучок! Так, і товариш Жучок!*

...А чому вона в цьому полку, ви, звичайно, не знаєте й ніколи не визнаєте, бо й я не знаю, а брехати не хочу: це уривок правди, а вся правда – то ціла революція.

...На кожній станції тільки й чути:

— *Козаки! Козаки!*

Всюди козаки, всюди бандити.

Тягнеться потяг, як ледачі воли в поле, як ледачі воли з поля.

Степ. Раптом:

— *Стоп!*

— *Що таке?*

— *Нема палива.*

Товариші! Всероссийская кочегарка в опасності!

*Д'ех, яблучко, куда котішся,
Попадьош до Краснова – не воротішся.*

Граптом:

Ой на горі та женці жнуть.

— ...*Ей, ви, хохли! Чого завили? Буде панахидити – і так сумно.*

...*Степ. Фуга. Бурани й ще бурани* (М. Хвильовий. „Кіт у чоботях”).

Вправа 6. Охарактеризуйте зовнішній контекст творення дискурсу, спираючись на такі екстралінгвістичні параметри, як особистість автора, час і місце написання твору, умови написання, факти біографії. Для аналізу подається твір М. Коцюбинського „На крилах пісні”. Як екстралінгвістичний контекст вплинув на вибір мовних засобів (тема „Прагматика і контекст дискурсу”).

Вправа 7. Виділивши і охарактеризувавши лексичні одиниці, визначте наявну в тексті фактуальну і концептуальну інформацію. Для аналізу пропонується вірш І. Драча „Лист до калини, залишеної на рідному лузі в Теліжинцях” (тема „Семантика дискурсу”).

2. Класифікація дискурсивних явищ.

Вправа 8. Охарактеризуйте використані автором основні різновиди засобів зв'язності у творі. Згрупуйте їх залежно від того, на якому рівні вони виявляються: на семантичному або граматичному (тема „Грамматика дискурсу”).

Під хатою, на широкій старовинній призьбі, пообтуканій трухлими кілочками, сидить дід Христоня. Звуть його Савка. Але то тільки старі знають, що він Савка. А молоді – ні. Молоді кажуть: „Он сидить Христоня”. Сидить у затишку, з того боку, де кленок росте. Вірніш, не росте, а стримить із землі, бо він уже давно всох. І кора на стовбурі облупилась. Тільки один пагінець унизу остався живий, та й той листя губить – осінь почув.

На призьбі грається сонце, лащитья до діда тремтливими тінями од гілля. Не гаряче і не холодне. Затишине. І жовте, наче проціджене крізь осінній лист. З-під стріхи, що мало не торкається дідової голови, виходять назовні різьблені сволоки – „коні”, теж трухлі, побиті шашелем, наче дробом; блищить павутина – стара, цупка, така, що вже й вітер не порве, хіба, мо, горобець крильцем зачепить. Тоді павутина бринькне і опустить додолю дві блискучі цівки.

Христоня сивий як лунь. Лице, шия і навіть губи – білі, аж світяться немічно. Руки теж білі. Лежать на цівку одна на одній, мов дві пелюсточки. Тільки ніс у Савки не білий, а в чорному рябютинні, наче в нього шевських гвіздочків понабивано – вузрики виийшли.

Христоня зовсім самотній. У нього ніколи не було дітей. Жінки були – старі люди це точно пам'ятають. А дітей – „не послав бог”. На зиму дідові дають з колгоспу пшона, олії, борошна, а сільські баби по черзі варять йому їсти, садять, полють, вибирають картоплю на грядках і зсипають її на зиму в хаті, під полом (Гр. Тютюнник. „Кленовий пагін”).

Вправа 9. Знайдіть функціонально-сміслові групи слів з темпоральним і просторовим значенням і опишіть їх функції у створенні хронотопу художнього тексту. Для аналізу подано новелу Г. Косинки „Під брамою собору” (тема „Прагматика дискурсу і текстова референція”).

3. Порівняння і зіставлення різних аспектів дискурсу. З-поміж цього типу вправ особливу увагу привертають завдання, спрямовані на дослідження взаємозв'язку лінгвістичних та екстралінгвістичних компонентів дискурсу, оскільки вміння виділяти і зіставляти мовні та позамовні параметри дискурсу й усвідомлювати взаємозв'язок між ними забезпечує вдалий вибір потрібного типу дискурсу і його мовне оформлення. Наприклад:

Вправа 10. Прослідкуйте взаємозв'язок між лінгвістичними та екстралінгвістичними факторами в поданому дискурсі (тема „Загальна характеристика дискурсу”).

Мені хочеться говорити не на тему, і я говорю. Я хочу написати агітаційного листка. Історична справа: великій соціалістичній революції завжди бракувало на талановитих поетів-агітаторів, а халтурили всі, за гонорар. Як мені тяжко писати про халтуру, я дивлюсь у майбутнє, я звертаюсь до нащадків: заплюйте темну тьню моїх сучасників від халтури.

Це – риторика утилітарного походження. Ну і що ж. З Карком спільного – нічого, а з новелою – багато, з життям – теж багато.

Так от, революція творить новий побут, і треба писати революційний побут. Є ще пролетарська поезія, в українській літературі вона утворює добу, а може, епоху...

У мене, як на сеансі на користь голодних. В антрактах – „на користь”. Між іншим – читайте оповідання на тему „голод” – це корисно.

...Про вічність твору: де тенденція – межа її, де рафінована художність. Я хочу, щоб твір мій був вічний і величний... Пролетарська поезія – не метелик... Яка загальна композиція моєї новели?... Важко торувати... твердий ґрунт, реп'яхи... коли я вийду з літератури минулого?

Відчуваєте змагання мого класу! Мій клас – пролетаріат – по крові в бур'янах і на шляхах боротьби за волю, рівність і братерство (М. Хвильовий. „Редактор Карк”).

Вправа 11. Прослідкуйте взаємозв'язок між поставленою автором комунікативною метою і вибором стратегій для її реалізації у творі Гр. Тютюнника „Три зозулі з поклоном” (тема „Прагматика дискурсу”).

4. Комплексний дискурсивний аналіз тексту передбачає аналіз дискурсу як результату і процесу мовленнєво-мисленнєвої діяльності з метою виявити екстралінгвістичні, семантичні, когнітивні та мовленнєві аспекти його формування, з'ясувати функціональну спрямованість та соціальну організацію. Головна мета дискурсивного аналізу тексту – виробити навички комплексного аналізу екстралінгвістичних факторів породження і сприймання дискурсу як головної передумови розуміння соціально-психологічного простору, в якому виникає і функціонує дискурс як соціальне явище.

III. Реконструктивні вправи.

Функція реконструктивних вправ полягає у забезпеченні засвоєння дискурсивних явищ у різних екстралінгвістичних контекстах, конкретизації типологічних форм дискурсу в процесі самостійної пізнавальної роботи на основі комбінування раніше отриманих знань і вмінь. Реконструктивні вправи становлять перехідну ланку від репродуктивного до продуктивного виду діяльності і передбачають роботу з різними

типами дискурсів, а тому забезпечують формування вмінь розпізнавати і вживати ключові маркери різних типів дискурсів. Це вправи на:

- перебудову дискурсів;
- розширення дискурсів;
- редагування дискурсів.

Наприклад, ознайомтесь з новелою Гр. Тютюнника „Чудасія”, написаною у формі листа-прохання Мусія Приходька до командарма. Визначте тип дискурсу і охарактеризуйте мовностилістичні засоби передачі авторського задуму. Проаналізуйте лист Мусія Приходька із врахуванням вимог епістолярного стилю і особливостей зовнішнього контексту. Відредагуйте лист. Зробіть висновок щодо особливостей мовного оформлення створеного типу дискурсу.

IV. Конструктивні вправи.

Функція конструктивних вправ – активізація дискурсивної діяльності, формування вмінь вдало розв’язувати комунікативні завдання. Отже, конструктивні вправи забезпечують формування вмінь будувати цілісні дискурси з урахуванням їхніх типологічних ознак. До них відносимо:

1. Креативно-конструктивні вправи, які занурюють студентів у реальні умови комунікації, заохочують застосовувати знання в змінних (нестандартних) умовах і передбачають створення цілісних дискурсів (за комунікативною ситуацією, за комунікативною метою тощо). Наприклад:

Вправа 12. Уявіть собі, що ви нещодавно повернулись з екскурсії Києвом. 1. Ви хочете розповісти про це своїй подрузі, яка живе в іншому місті. 2. Вас попросили написати про свої враження від екскурсії у студентській газеті. Напишіть два тексти. Обґрунтуйте вибрані вами жанри.

Вправа 13. Перед вами поставили мету ознайомити з поняттям дискурсу студентів-філологів і широку аудиторію читачів науково-популярного журналу. Побудуйте два тексти наукового дискурсу з урахуванням фактора адресанта – адресата:

- 1) педагог – студенти-філологи;
  - 2) науковець – широке коло читачів.
2. Креативно-дослідницькі вправи стимулюють творчу і пізнавальну діяльність студентів, їхні завдання ґрунтуються на дослідженні дискурсивних явищ і застосуванні отриманих результатів у практичній (комунікативній) діяльності.

Прикладом може служити така вправа:

Вправа 14. Спираючись на знання про загальну природу і структуру дискурсу, доведіть, що художній твір можна розглядати як художньо-літературний дискурс. Підберіть текст і обґрунтуйте свою думку на прикладі.

Комплекс вправ може бути частково використаний на практичних заняттях зі стилістики, синтаксису, риторики, а також слугувати практичним матеріалом для спецкурсів „Лінгвістичний аналіз тексту” і „Дискурсивний аналіз тексту”.

Таким чином, запропонована система вправ з формування дискурсивної компетенції студентів-словесників дозволяє не лише забезпечити реалізацію комунікативно-діяльнісного підходу до навчання рідної мови і роботу над виробленням комунікативних

умінь і навичок у студентів філологічних факультетів, а й поглибити рівень їхньої лінгвістичної підготовки, організовуючи різнопланову роботу з дискурсом і текстом.

1. Баранов М.Т. Выбор упражнений для формирования умений и навыков // Рус. яз. в шк. – 1993. – № 3. – С. 36–43.
2. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.
3. Методика развития речи на уроках русского языка / Под ред. Т.А. Ладъженской. – М., 1980.

BASIC SYSTEM OF EXERCISES FOR DEVELOPING DISCOURSE COMPETENCE OF STUDENTS OF PHYLOLOGICAL FACULTIES

Oksana Kucheryava

South Ukrainian K.D. Ushynsky Pedagogical State University

The article presents the basic system of exercises directed to the developing discourse competence of students of philological faculties of higher educational establishments.

Key words: teaching of a native language, discourse competence, informative and receptive, analytic, reconstructive, constructive exercises.